

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Vakbondswerk en kwaliteit van de arbeid. Voorbeelden van werknemersonderzoek in de Nederlandse industrie

Liagre Böhl, H. de

Citation

Liagre Böhl, H. de. (1986). Boekbespreking van: Vakbondswerk en kwaliteit van de arbeid. Voorbeelden van werknemersonderzoek in de Nederlandse industrie. *Acta Politica*, 21: 1986(2), 229-235. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449505>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449505>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

liseren (indicatoren voor de kosten; opleiding en niveau van ideologisch denken; indicatoren voor baten; politieke competentie, politiek zelfvertrouwen, schatting van effectiviteit van protestparticipatie) komt dit hoofdstuk wel geheel op losse schroeven te staan.

Het is de vraag of datgeen wat Elsinga hier wilde, haalbaar is in een algemene studie. Het is vermoedelijk zo dat grootschalig survey-onderzoek niet de mogelijkheid biedt om de steeds wisselende individuele afweging van kosten en baten bevredigend te operationaliseren. Om een economische theorie bij politieke participatie te toetsen, lijken 'case-studiés' (zie bijv.: Klandermans, *Participatie in een sociale beweging*, Amsterdam 1983, en: Opp, *Soziale Probleme und Protest-Verhalten*, Opladen 1984) meer geschikt.

Bovendien vervaagt, door het gebruik van opleiding in de toetsing van de economische benadering, het onderscheid tussen de sociologische en de economische invalshoek. Zoals Elsinga zelf al aangeeft, wordt het gevaar voor tautologieën op deze manier wel heel groot.

Bij de derde onderzoeksvraag blijft Elsinga min of meer met lege handen staan. Hoewel heel algemene theorieën over modernisering van de samenleving, toenemend overheidsoptreden, stijgend opleidingsniveau en mogelijk de voortschrijdende emancipatie op zich verdedigbare invloed hebben op het niveau van politieke participatie, lijkt het onmogelijk meer specifieke theorieën te valideren. De materialisme/postmaterialismebenadering, de verklaringen uit ontevredenheid (relatieve deprivatie) en de economische benadering blijken, naast moeilijk te operationaliseren, nauwelijks toereikend om participatie en verandering daarin te verklaren.

Wat betreft de toekomstige ontwikkelingen in politieke participatie, laatste van zijn onderzoeksvragen, poneert Elsinga enkele veronderstellingen, die, indien beter beschouwd, achterwege hadden kunnen blijven. Op basis van de Political action-enquêtes uit 1974 en 1979 constateert Elsinga dat het aantal protesterenden iets toeneemt, het protestpotentieel afneemt en dat de instemming met hard overheidsoptreden tegen onconventionele vormen van protest stijgt. Elsinga voorziet een kloof, of zelfs een polarisatie, tussen protesteerders en niet-protesteerders, hetgeen tot verharding van protest en toenemende regressie zou kunnen leiden (p. 257). Nu wij in 1985 leven, mag voorspellingen doen, ook voor Elsinga, voor de jaren tachtig niet moeilijk zijn. Hoewel Elsinga beschikt over NKO's van 1981 en 1982 en er zo nu en dan analyses in uitvoert, negeert hij de in die onderzoeken geboden mogelijkheid om de instemming met hard overheidsoptreden tegen onconventionele vormen van protest daar te toetsen. Uit het NKO'81 en NKO'82 blijkt dat die instemming *daalt* (zie naast de betreffende codeboeken ook hoofdstuk 2 van *Rechtsextreme jongeren*, redactie P. Pennings en K. Brants, Amsterdam 1985). Resultaten uit de Culturele Veranderingen-enquêtes, waarvan er resultaten tot en met 1985 beschikbaar zijn, wijzen op hetzelfde (zie de publikatie van het Sociaal en Cultureel Planbureau; *Sociale en Culturele Verkenningen* 1986, p. 14). Tevens hebben de jaren tachtig tot nu toe, ten opzichte van de jaren zeventig, een grote politieke activiteit te zien gegeven, waaronder acties van de vredesbeweging en kraakbeweging. Op dezelfde pagina van *Sociale en Culturele Verkenningen* 1986

staat te lezen dat steeds meer mensen bereid zijn iets te proberen tegen de aannahme van een onrechtvaardige wet.

Dit alles maakt duidelijk dat Elsinga's speculaties, slechts gebaseerd op twee onderzoeken uit 1974 en 1979, niet juist waren.

Afsluitend, als inventarisatie en overzicht van de ontwikkelingen in politieke participatie, is deze dissertatie in de traditie van *Political action* geslaagd. Bovendien moeten we opmerken dat Elsinga zeer inventief en methodologisch consistent met het beschikbare materiaal omgaat. Anderzijds blijft de documentatie wel eens in gebreke (bijvoorbeeld is onduidelijk op basis van welke antwoordcategorieën de protestpotentieelschaal tot stand is gekomen en is tevens het 'niveau van ideologisch denken' – p. 267 – op zeer onduidelijke wijze geoperationaliseerd).

Het verder exploreren van Political action-onderzoek lijkt niet de goede weg om nieuwe inzichten te presenteren, of, indien gepresenteerd, ze aannemelijk te maken. Nieuwe wegen lijken we vooral te moeten zoeken in theorieën, die politieke participatie als collectieve actievorm beschouwen (zie bijv. werk uit Resource Mobilisation Approach, alsmede extensies van deze 'approach'; Klandermans, *Participatie in een sociale beweging*, Amsterdam 1983; McAdam, *Political process and the development of black insurgency*, Chicago 1982; Kriesi, *Politische Aktivierung in der Schweiz*, Frankfurt 1985). Men zou kunnen stellen dat de rapportage over het Political action-onderzoek in Nederland met deze dissertatie een waardige afsluiting heeft gekregen. De vraag dringt zich echter aan ons op of het zinvol is nog verder deze weg te bewandelen.

Peter Castenmiller

Wout Buitelaar en Ruud Vreeman, **Vakbondswerk en kwaliteit van de arbeid. Voorbeelden van werknemersonderzoek in de Nederlandse industrie.** SUN, Nijmegen 1985, 628 p., f 48,50.

De cases – Het proefschrift waarop de socioloog W. Buitelaar en de psycholoog R. Vreeman in april 1985 aan de TH in Delft promoveerden, besteedt grondig en systematisch aandacht aan onderzoekingen die door Nederlandse arbeiders zijn verricht naar hun eigen werksituatie. Dat het onderzoeksmateriaal niet afkomstig is van bedrijfs sociologen of andere deskundigen, maar van de meest betrokkenen zelf, bestempelt deze studie tot een waardevol produkt. Een dergelijke invalshoek is in de Nederlandse wetenschappelijke wereld immers totaal verwaarloosd.

Voor meer dan de helft bestaat de dissertatie uit cases. Het zijn beschrijvingen van de gang van zaken rond achttien gevallen van werknemersonderzoek, dat in de periode 1980-1983 werd uitgevoerd door kaderleden van de Industriebond FNV. De lezer wordt in dit onderzoeksdeel geconfronteerd met achttien episodes van dezelfde opbouw en strekking. Per geval zijn achtereenvolgens de volgende aspecten behandeld:

- de eigendomsstructuur en de financieel-economische positie van het bedrijf;
- de produktietechnieken;

- de arbeidssituatie;
- de positie van de vakbond in het bedrijf;
- de voorbereiding, uitvoering en rapportage van het werknemersonderzoek;
- de reacties hierop en de verwerking ervan van de kant van de bedrijfsleiding.

De fragmentatie en de daaruit voortvloeiende eentonigheid doen enige afbreuk aan de leesbaarheid van dit deel. Daar staat tegenover dat elke episode op zichzelf zeldzaam en informatief materiaal oplevert. De beide auteurs nemen hun publiek telkens bij de hand tot voorbij de fabriekspoort en geven met kennis van zaken te verstaan aan welke onzekerheden arbeiders en arbeidsters op de werkvloer zijn overgeleverd. Hun deskundigheid manifesteert zich vooral op het terrein van produktietechnieken en arbeidsorganisaties. Daarnaast komt in dit deel van het boek de toenemende aandacht van de Industriebond FNV in het begin van de jaren tachtig voor werkomstandigheden, de inhoud van het werk, de arbeidstijd en de werkgelegenheid als een boeiend aspect naar voren. In beknopte en zakelijke termen wordt bijvoorbeeld beschreven aan welke vormen van dekkwalificatie het arbeidsproces in de grafische industrie onderhevig is:

'Was een typograaf vroeger zelf vrijwel aan de gehele proceslijn werkzaam, de machinematige produktie heeft de oorspronkelijke produktiecyclus opgedeeld in 56 beroepen, die voor Nederland in de volgende basisfunctiegroepen zijn samengebracht: reproductie-, drukvormvervaardigings-, druk- en bindberoepen. In elk der procesactiviteiten zijn nieuwe technieken ontwikkeld die tot een verdere arbeidsdeling in de grafische produktie hebben geleid, waardoor de all-round graficus in de loop der tijd van ambachtsman tot bedieningsman (met een bepaalde basisfunctie) van apparatuur is geworden. Het loodzetten is vervangen door fotozetten, het binden vindt plaats in bindstraten en beeld- en tekstcopiëren is een reeds ingeburgerde druktechniek geworden' (p. 416).

Het oog van de schrijvers is voor wat betreft deze industrietak gevallen op het te Soest gevestigde bedrijf Howson-Algraphy. Stap voor stap laat hun verhaal zien hoe in deze fabriek in de jaren 1980-1983 de Industriebond, die de helft van het personeel tot zijn leden rekende, de weerbaarheid van de werknemers tegen een geleidelijke verslechtering van hun werksituatie wist te smeden tot een reële machtsfactor in het bedrijf. Opvallend hierbij was het gegeven dat de bondsleden die zitting hadden in de ondernemingsraad, onder invloed van scholingsfunctionarissen en bloc een radicale ommezwaai hebben doorgemaakt naar een strategie van confrontatie met de directie:

'Bij de HPS (scholingsinstituut van de FNV) leerden wij in januari 1980 inzien dat we als ondernemingsraad - als club van negen mensen - niets in te brengen hadden en dat de zaken die je wel voor elkaar krijgt (de prijs van kroketten bijvoorbeeld, of de kleur van het wc-papier) niet werkelijk belangrijk zijn voor de achterban, dus ook nauwelijks aanspreken. Echt belangrijke zaken zijn bijvoorbeeld zeggenschap over de indeling van je werk, de arbeidsomstandigheden, de hoogte van de beloningen of investeringen. Deze zaken

raken de achterban direct en in de *verzamelde* achterban is natuurlijk wel een heleboel *potentiële* macht aanwezig. Het gaat er dus om die potentiële macht te mobiliseren voor de echt belangrijke zaken die je wilt realiseren' (p. 420).

Het historisch kader - De rest van het proefschrift is historisch-descriptief. De auteurs traceren hierin de ontwikkeling en historische context van het werknemersonderzoek, dat door hen is omschreven als: 'het verzamelen van gegevens als middel om de eigen organisatie op te bouwen en te trachten de positie van werknemers te versterken' (p. 237). De oorsprong van deze praktijk plaatsen zij in de 'oude beweging' van het Nederlandse socialisme. Het belang van materiaalverzameling door arbeiders zelf was bijvoorbeeld formeel vastgelegd in de statuten van de Eerste Internationale (1864), het Algemeen Werkliedenverbond (1872) en het NAS (1893). Vier soorten onderzoek lieten zich vanaf het begin onderscheiden:

- a. onderzoek dat erop gericht is, via het verzamelen van gegevens over de arbeidssituatie de kennis van de werknemers te vergroten en daarmee de organisatie op te bouwen;
- b. onderzoek waarbij een groep werknemers bij de totale bevolking aandacht vraagt voor de omstandigheden waarin zij werken en leven;
- c. onderzoek waarvan de resultaten gebruikt worden voor het bewerkstelligen of verbeteren van sociale wetgeving;
- d. onderzoek als pressiemiddel in vakbondsactie om bij de bedrijfsleiding verbeteringen af te dwingen.

In de 'moderne' vakbeweging en de sociaal-democratie, waarvoor de oude beweging vanaf de eeuwwisseling plaats moest maken, werd het verzamelen van gegevens door arbeiders zelf als minder belangrijk gezien. De 'modernen' concentreerden zich op parlementaire agitatie en verwaarloosden de ontwikkeling van de vakorganisatie op bedrijfsniveau. Volgens de NVV-leiding kon men het verzamelen van bedrijfsgegevens overlaten aan ambtelijke instanties. Ook wetenschappers die binnen de SDAP die research verrichtten naar de arbeidssituatie, maakten geen gebruik van werknemersonderzoek. De schrijvers betogen in dit verband dat de aandacht van de moderne beweging tijdens de eerste helft van deze eeuw zich geleidelijk aan heeft afgewend van het oplossen van problemen op de werkvloer en zich geheel is gaan richten op het op centraal en landelijk niveau regelen van de arbeidsverhoudingen.

Buitelaar en Vreeman menen dat zich naast deze dominante tendens steeds een traditie van aandacht voor de directe werksituatie, door hen aangeduid als een 'syndicale onderstroom', heeft gehandhaafd. Voor zover deze onderstroom zich binnen de 'moderne' beweging tot in de jaren vijftig heeft gemanifesteerd, besteden zij er overigens geen aandacht aan. Wél geven zij een uitvoerige beschrijving van de activiteiten van een overeenkomstige stroming die zich na afloop van de tweede wereldoorlog naast de 'moderne' beweging roerde: de EVC. Ook bij deze vakcentrale, wier basisprincipe de bedrijfsgewijze organisatie was, kan trouwens geen brede onderzoekspraktijk op bedrijfsniveau worden vastgesteld. De strijd voor verbetering van de kwaliteit van de arbeid in de bedrijven voerden de EVC-bedrijfsgroepen veeleer via directe agitatie: via pamfletten, stakingen, werkonder-

brekingen en bedrijfskranten.

In de aanpak en doelstelling van de EVC-activiteiten is een opvallende overeenkomst te zien met het *bedrijvenwerk* dat in de jaren zestig werd opgezet in de ANMB (Alg. Ned. Bedrijfsbond voor de Metaalnijverheid; vanaf 1971: Industriebond NVV/FNV). Onder druk van ledenverlies corrigeerde deze bond zijn centralistische instelling, door directere aandacht op de werkvloer te richten. Volgens Buitelaar en Vreeman speelden bij deze 'syndicalisering' van de bond twee opvattingen een doorslaggevende rol:

'Enerzijds de gedachte van propaganda, ledenbinding en communicatieverbetering tussen leden en leiding: een 'human-relations'-benadering in de vakbeweging. Anderzijds de opvatting dat vanuit het bedrijvenwerk de bedrijven en de vakbeweging gedemocratiseerd konden worden. Hierdoor zouden de vakbondsleden meer inhoud kunnen geven aan de cao en aan de medezeggenschap via de ondernemingsraad' (p. 99).

De syndicale stroming – Dit historische deel van het proefschrift geeft informatie over velerlei debatten en tegenstellingen omtrent het vakbondswerk in de bedrijven. In dit deel hebben de auteurs bovendien een poging gewaagd om de geschiedkundige context van het werknemersonderzoek te vatten in een synthetisch kader. Helaas is die poging te schematisch uitgevallen. Hun kader bestaat uit een constructie die zij hebben overgenomen van de socioloog A. Teulings. Het gaat hierbij om een voortdurend aangebrachte onderscheiding van twee basisstromingen in de Nederlandse arbeidsverhoudingen: 'Een bovenstroom van corporatieve denkwijzen en een onderstroom van syndicale gedachten' (p. 94). De tweede stroming vormt het subject van hun verhaal. Hierin plaatsen zij zowel de 'oude beweging', als de EVC én het bedrijvenwerk van de ANMB/Industriebond. Wat betreft de EVC constateren zij nadrukkelijk 'dat zij aansloot bij de tradities van de "oude beweging"' (p. 94) en over de ANMB stellen zij vast dat hij met zijn bedrijvenwerk 'in feite de bedrijfsgerichte benadering van de EVC in de metaalindustrie voortzette' (p. 131). Tegenover deze syndicale stroming staat in hun analysekader voortdurend, vanaf het ontstaan van de arbeidersbeweging tot op heden, als een bijna onvermijdelijke tegenstander, 'het corporatisme'.

Buitelaar en Vreeman hebben op die manier zaken die kwalitatief uiteenlopen, over één kam geschoren. Allereerst kan worden vastgesteld dat men er verstandig aan doet om zowel de EVC als de ANMB/Industriebond zo direct mogelijk te plaatsen binnen de traditie van de *moderne* vakbeweging. Ten tweede wringt de schoen, doordat het centralisme van het NVV en de SDAP – waarvan de auteurs proberen aan te tonen dat het een bedrijfsgericht beleid verwaarloosde – niet zonder meer aangeduid kan worden met de benaming 'corporatisme'. Kennelijk hebben de schrijvers dat probleem aangevoeld. Maar in plaats van Teulings' tweedeling terzijde te schuiven, hebben ze geprobeerd de kwestie op te lossen door diens schema op een selectieve, dubbelslachtige manier te hanteren:

a. enerzijds betekent 'syndicaal' bij hen 'bedrijfsgericht' en staat 'corporatief' voor 'centraal gericht'. In die betekenis verschijnt de tweedeling vooral, wanneer er in het boek sprake is van de strijd die zich rondom de eeuwwisseling afspeelde

tussen de oude en moderne beweging;

b. anderzijds impliceert de tegenstelling 'syndicaal'-'corporatief' bij hen een tegenstelling tussen een conflictmodel en een harmoniemodel. Aldus geformuleerd verschijnt de dichotomie vooral, wanneer de auteurs het bedrijvenwerk van de EVC en van de ANMB/Industriebond contrasteren met het op de wederopbouw en, meer in het algemeen, op consensus gerichte beleid van de naoorlogse, 'erkende' vakbeweging.

Doordat Buitelaar en Vreeman deze beide betekenis-paren soms onderling verwisselen en dan weer als lantaarnplaatjes over elkaar schuiven, hebben zij in plaats van een verhelderende analyse veeleer verwarring gebracht. De bron van misverstanden is overigens gemakkelijk te achterhalen: die ligt bij de ontwerper van het schema.

In het boek *Ondernemingsraadpolitiek in Nederland* (Amsterdam 1981) heeft Teulings de these gelanceerd dat de bewuste tweedeling steeds de basistegenstelling zou hebben gevormd in de Nederlandse arbeidsverhoudingen. Uit de kenmerken die hij aan beide stromingen toekent (zie: *Ondernemingsraadpolitiek*, p. 31-32) – en die, opvallend genoeg, nergens in het proefschrift zijn geciteerd –, blijkt echter dat de term 'syndicaal' bij hem verwijst naar een *combinatie* van beide genoemde betekenissen – zowel 'bedrijfsgericht' als 'conflicterend' –, terwijl 'corporatief' bij hem de combinatie van beide tegengestelde betekenissen dekt. Maar volgens die omschrijving kan de eerste term *uitsluitend* betrekking hebben op het (anarcho-)syndicalisme van de oude beweging: een stroming die als machtsfactor in de Nederlandse arbeidsverhoudingen kort na de eerste wereldoorlog definitief van het podium is verdwenen. Bovendien kan, volgens Teulings' definitie, de tweede term *uitsluitend* verwijzen naar: (a) de beginselen en het beleid van de confessionele vakbeweging; (b) het beleid van de moderne vakbeweging, maar dan alléén voor zover deze stroming zich, in de periode kort vóór en na de tweede wereldoorlog, heeft losgemaakt van haar oorspronkelijke beginselen.

Noch de moderne vakbeweging tot aan het einde van de jaren dertig, noch de EVC, noch het bedrijvenwerk van de ANMB/Industriebond zijn dus inpasbaar in Teulings' tweedeling. Want deze organisaties combineerden een centralistische strategie met een conflicterende benadering: zowel via sociale wetgeving en medezeggenschap op landelijk niveau, als via socialisatie, ordening en planning van het bedrijfsleven wensten zij te ijveren voor het reguleren en terugdringen van de macht van de werkgevers. Bovendien hoeft een vakbondsbeleid dat parlementaire agitatie en CAO-overleg hoog in het vaandel heeft, niet vanzelfsprekend te betekenen dat men zich te zelfder tijd afsluit voor een bedrijfsgerichte politiek. Integendeel: een fundamentele karakteristiek van de moderne beweging gedurende de eerste decennia van haar bestaan bestond juist uit het verbinden van deze beide beleidlijnen. Sinds de tweede wereldoorlog, toen het NVV definitief overstapte op een strategie die zich richtte naar het dominante harmoniemodel, ontptopten in eerste instantie de EVC en vervolgens, als fakkeldraagster, het bedrijvenwerk van de ANMB/Industriebond zich als de voortzetters van deze *moderne* traditie, die ik wil typeren als 'radicaal-reformistisch'. Een term als 'syndicaal' lijkt mij in dit verband niet gelukkig, zeker niet wanneer men – als Buitelaar en Vreeman doen –

met die benaming wil suggereren dat een dergelijke stroming hoofdzakelijk bedrijfsgericht zou zijn en bovendien een naaste verwantschap zou vertonen met het syndicalisme van de oude beweging.

Het uitgangspunt – Het eerste hoofdstuk van het boek heet 'Probleemstelling en introductie'. Centraal hierin staat de methodologische invalshoek van de auteurs. Zij omschrijven van hun studie als een empirisch-descriptief onderzoek dat zij plaatsen 'in de sociografische traditie van de Steinmetzianse school'. In navolging van de Amsterdamse sociologen F. Bovenkerk en L. Brunt kenschetsen zij deze onderzoeksrichting als een 'antropologie van de industriële samenleving', waarvan de belangrijkste kenmerken zijn: 'empirische bestudering van de sociale werkelijkheid, voor het belang van het gezichtspunt van de onderzochten, een niet-dogmatisch gebruik van methoden en technieken en streven om tot een levensechte verwoording van de onderzoeksresultaten te komen' (p. 14).

Naast deze toelichting levert het inleidende hoofdstuk een probleem: anders dan het in de titel belooft, bevat het geen probleemstelling. Dat is een gemis, omdat de twee meest omvangrijke delen van het boek – het deel met de case-studies en het historisch-descriptieve deel – geen samenhangend geheel vormen. Een centrale vraagstelling had dat kunnen ondervangen; zeker, wanneer het proefschrift zou zijn beëindigd met hierop aansluitende conclusies. Maar ook een slotwoord dat problemen ordent en, voor zover mogelijk, van antwoorden voorziet, moet de lezer missen. Het laatste hoofdstuk, dat de meest recente ontwikkelingen in de Nederlandse arbeidsverhoudingen behandelt, staat in compositorisch opzicht eigenlijk los van de rest van het boek.

Toch is juist dit laatste hoofdstuk bijzonder belangwekkend. In het kader van een scherpe analyse van de flexibilisering en herstructurering van onze industrie, die het noodzakelijke gevolg lijkt te zijn van de nieuwste technologische ontwikkelingen, presenteren de schrijvers daarin een helder geformuleerde en overtuigende visie, die in politiek opzicht perspectieven kan bieden:

'Slagkracht en flexibiliteit kunnen dichtbij worden gebracht binnen een doelgericht werkgelegenheidsprogramma, dat gebaseerd dient te zijn op het uitgangspunt van grotere sociale gelijkheid en vernieuwing van arbeidsverhoudingen. Arbeidstijdverkorting, modernisering van produktietechniek en arbeidsorganisatie, en verbetering van de arbeidsomstandigheden zijn daarbij voor een democratisch ontwikkelingsmodel van arbeidsverhoudingen belangrijke elementen' (p. 591).

Al met al hebben Buitelaar en Vreeman een boek geschreven dat, ondanks de hier geconstateerde tekortkomingen, uniek materiaal presenteert en bovendien blijk geeft van een boeiende politieke visie, gebaseerd op gedegen deskundigheid op het terrein van het bedrijvenwerk. Niet alleen het lezerspubliek in het hoger onderwijs, maar ook bijvoorbeeld de huidige leiding van de Industriebond FNV, die sinds enkele jaren de vlag van het harmoniemodel weer heeft gehesen, kan er veel van opsteken. In deze zienswijze wordt een strategie bepleit, waarin de vakbeweging een hechte verbinding aanbrengt tussen enerzijds 'centrale' eisen en anderzijds de toepassing en uitwerking hiervan via machtsvorming op het niveau van de afzon-

derlijke bedrijven. Het zou goed zijn geweest wanneer de schrijvers juist deze visie bewuster hadden gehanteerd als conceptueel kader van het hele boek. Dat was de samenhang van het geheel ten goede gekomen. Bovendien hadden zij er, naar mijn mening, beter aan gedaan wanneer zij hun visie expliciet hadden geplaatst in de traditie die ik hierboven heb aangeduid als 'radicaal-reformistisch'.

H. de Liagre Böhl

W.H. van Schuur, **Structure in political beliefs; a new model for stochastic unfolding with application to European party activists**. Dissertatie Groningen. CT Press, Amsterdam 1984.

Mijn eerste kennismaking met het ontvouwmodel voor de analyse van gegevens verliep via hoofdstuk 11, 'Theory and methods of social measurement' van het bekende handboek van Festinger en Katz, waarin Coombs onder meer zijn 'unfolding analysis' uiteenzette. Dat was in 1956.

Enkele jaren later was een meer directe kennismaking mogelijk via een gastcollege door Coombs in één van de collegezalen van de toenmalige Gemeenteuniversiteit van Amsterdam. Het werd gegeven in een voor chemieonderwijs ingerichte en omhooglopende collegezaal, met onderaan een toonbank met retorten, stortbakken en kranen. Coombs begon zijn college precies op het afgesproken uur, hing zijn colbertje over een kraan en zei: 'I am Clyde Coombs from Michigan and I would like to tell you something about unfolding'. Op dat moment betrad het ontvangstcomité, bestaande uit Duijker, De Groot, Koekebakker en Oldendorff, allen opvallend beter gekleed dan gewoonlijk, de zaal met de kennelijke bedoeling om Coombs te introduceren. Coombs trok zijn jasje weer aan, liet de woorden van naar ik meen Koekebakker gelaten over zich heen gaan, hing zijn jasje weer aan de kraan en hervatte: 'I am Clyde Coombs from Michigan and I would like to tell you something about unfolding'.

Het gebeuren met het jasje is symbolisch voor de lotgevallen van het ontvouwmodel: het is een aaneenschakeling van 'aan' en 'uit' geworden. Door zijn eenvoud en luciditeit gaat er een grote aantrekkingskracht van uit, maar alle pogingen om een algoritme te ontwikkelen, dat het model toepasbaar maakte op wat grotere en, vooral, 'fouten' bevattende datasets, leden tot nu toe schipbreuk. Dergelijke pogingen vinden ook nu nog plaats, onder meer door Roskam en Croon en Heiser, en ook zij ervaren de problemen als uiterst weerbarstig.

Van Schuur heeft een andere weg gekozen, is althans op een ander punt uitgekomen: het resultaat van zijn inspanningen is niet zozeer een geformaliseerd en op houdbaarheid toetsbaar model, als wel een zoekprocedure die de onderzoeker in staat stelt na te gaan voor welke van de gebruikte stimuli en in welke mate de uitgangspunten van het (eendimensionale) ontvouwmodel opgaan. In dit opzicht is de ondertitel van zijn dissertatie wat pretentius, maar dit maakt de verdiensten ervan niet minder. De ontwikkelde zoekprocedure is geïmplementeerd in een computerprogramma Multiple Unidimensional Unfolding (MUDFOLD).